

Sümei József

A bátai Szent Vér ereklye szakrális környezete a középkor végén

Kísérlet a bátai bencés monostor alaprajzának rekonstruálására

A bátai monostor jelentősége a középkorban

Báta bencés apátsága a középkori Magyarország egyik leghíresebb kegyhelye volt. A 15. század második felében Ransanus, a nápolyi király követe, aki Magyarországról könyvet állított össze, a következőket írta róla: Báta kis falu ugyan, de előkelő az ott található bencés monostor miatt, mely nagy hírnévnek örvend a látható csoda révén, ugyanis az Oltáriszentségben Krisztus vére látható testének részecskéjével együtt, amint ezt igen sokan állítják, akik látták.¹ Laskai Osvát híres ferences szónok azt írja a bátai ereklyéről: sacra hostia cum stillis sanguinis.²

Báta igazi nagy kegyhely volt, ahol a jobbágytól a magyar királyokig a társadalom minden rétege megfordult, erről tanúskodnak a szórványosan fennmaradt írásos emlékek.³

Még idegen uralkodók is megfordultak a monostorban. A Magyarországon járó és Bács felé tartó Zsigmond lengyel herceg 1500 október végén minden bizonnyal azért változtatta meg eredeti útirányát, hogy a bátai monostorban a híres Szent Vér ereklye előtt nyerje el a jubileumi búcsút.⁴

A monostor pusztulása után híres humanista írók is megemlékeznek róla. Verancsics Antal azt jegyzi fel Bátáról, hogy olim sacro sanguine memorabilis, Oláh Miklós pedig: Bata.. sacramento miraculoso celebris.⁵

A monostor elhelyezkedése

A középkorban a bátai monostor vízi és szárazföldi utak találkozásában feküdt. A kegyhely megközelíthetőségével foglalkoztunk korábbi tanulmányunkban, s a kolostorhoz vezető zarándokutakkal kapcsolatos megfigyeléseinket foglaltuk össze.⁶

Ma Báta zsákutcás település, az 56-os számú főútról bekötő úton közelíthető meg. Nem így volt ez a középkorban.

A bátai bencés apátságot Szent László király 1093-ban a Dunántúli-dombság Duna medencére néző lankáinak egy kiemelkedő pontjára építtette. Egy olyan, már korábban a kelták által létesített teraszra,⁷ melyet egyetlen ponton lehetett csak megközelíteni. A terasz fölé délről

¹ Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. (Közreadja: Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet) Bp. 1985. 65.

² Laskai Osvát: Quadagesimale Gemma fidei...Hagenau, 1507. Egyetemi Könyvtár Budapest. RMK III. 38/c. Sermo LXI. Fol. D3/b. A bátai ereklye Szentostya vércseppekkel.

³ SÜMEGI -V. KÁPOLNÁS 2005. 10-18.

⁴ Horogszegi Zoltán: Zsigmond lengyel herceg utazásai Magyarországon. Medievisztikai tanulmányok. (Szerk. Marton Szabolcs, Teiszler Éva) Szeged, 2005. 43.

⁵ Báta évszázadai 1993. 103.

⁶ SÜMEGI 2005. 95-107.

⁷ Dr. Lakatos Pál régész, klasszika-filológus tanárral már 1985-ben találtunk a Klastromhegyen és a közvetlen környéken kelta cserepeket, 1988-ban pedig egy ép kelta kemencét figyeltünk meg a partfalban, amelyet később Ódor János tárt fel.

meredek part emelkedik, melynek magassága eléri a 6-12 métert. Keletről, délről és nyugatról a meredek partok miatt megközelíthetetlen volt. Ezeken a részekén a meredek part magassága 20-25 méter, míg a nyugati oldalon 18-12 méter.⁸ A Klastromhegy délnyugati pontján, egy keskeny 6-7 méter széles teraszos szerpentinén lehetett csak megközelíteni, ahol ma is a felvezető út halad a Szent Vér templomhoz. Ide csatlakoztak be a különböző irányból érkező zarándok utak.

A kegyhely megközelítése a kikötő irányából

A kikötőn keresztül érkező zarándok Bátatónél, a Sárvíz torkolat közelében lépett partra. A településnek e részét a 14. század végétől már Al-Bátának, vagy Alsó-Bátának nevezik a források.⁹ Innen kb. 2-2,5 km utat kellett megtenni a monostorig. A középkorban ez az út a dombvonulat alsó teraszán vezetett és nyomai néhol még ma is láthatók, sőt kisebb szakasza két helyen meg is maradt. Az ide érkező zarándok útba ejthette az Alsó-bátai Szent Margit szűz és vértanú tiszteletére szentelt plébániatemplomot,¹⁰ majd tovább haladva nyugatnak, érkezett meg a Klastromhegy alá. Közvetlenül az apátság lábánál is megfigyelhető a középkori út kisebb szakasza, majd felkanyarodott a Vakszer völgyön, szinte megkerülve a monostornak helyet adó domb teraszát.

A kegyhely megközelítése a szárazföldi utak irányából

A szárazföldi utakon érkező zarándokok a Buda és Eszék közötti hadiúton a Dunaszekcső előtti nagy kanyarhoz érkezve folytathatták az útjukat a dombtetőn, majd egy kétágú völgyön ereszkedhettek le és így tudták megközelíteni az apátságot. A kétágú völgy találkozásánál a Vakször völgyben állt egy épület, talán fogadó, vagy vendégház, amelynek alapjait az 1980-as évek elején szántották ki.¹¹ Az út az épület mellett elhaladva kb. 100-120 méterre északi irányba találkozott a dombra felkapaszzkodó másik úttal, amelyen a kikötőből érkező zarándokok érkeztek.

Ahol a két út találkozott a kanyarban, mielőtt egy utolsó 50 méter után az apátsághoz jutott volna, szintén állt egy komolyabb objektum, valószínű szintén vendégház, zarándokház, amely nem tartozhatott még az apátság épületegyütteséhez. Az itt álló épület legalább 15-18 méter hosszú és 5-6 méter széles lehetett, téglái, épületének kisebb falrészletei ma is jól látszanak a lösz partfalban.¹² Az említett épülettől rövid 50 méteres szakasz után lehetett délnyugati irányból az apátság főkapuját megközelíteni.

Középkori források a bátai bencés apátság külső képéről

A középkorból a kolostor külső képéről keveset tudunk, írásos adat alig szól róla.

Bonfini említi a templom főkapuját. Elmondja, hogy Garai János, miután a börtönből megszabadult „roppant nehéz lábbilincseit, amelyekkel onnan kiszabadult, Bátának a nagy tiszteletben részesített helyére vitte...., hogy köteles fogadalmát teljesítse, s az ajtószárnyakra

⁸ Ezek a mai magassági méretek, a középkorban a Klastromhegy jobban kiemelkedhetett a tájból.

⁹ Bata évszázadai 1993. 38-40.; Zichy VI. 501-504.

¹⁰ ÓDOR 2001. 128.

¹¹ SÜMEGI 2005.102-103.

¹² U.o. 103-104.

erősítette, amelyek egészen a mi időnkig Isten egyéb csodálatos dolgai közepette ott láthatók.”¹³

A templomot általánosságban említi IV. Jenő pápa bullája ¹⁴, Lénárd apát 1480. évi búcsúlevele ¹⁵, Vince apát 1500. évi búcsúlevele¹⁶, valamint a szekszárdi konvent 1517. november 30-án kelt levele, mely a következőket mondja: „Báta mezővárosban alapított monostortemplomban, főpapi ruhába öltözötten, baljában pásztorbotját fogva” tett esküt János bátai apát.¹⁷

Ezeknél sokkal fontosabb adat az a feljegyzés, amelyet Szerecsen Péter tolnai ispán 1529-es mohácsi útja kapcsán talált Kammerer Ernő,¹⁸ aki elmondja, hogy amikor a mohácsi csata után három évvel János király Zerechen Péter tolnai főispán kíséretében áthaladt Bátán és éjszakára megszállt a monostorban, a feketére füstölődött torony üres ablakmélyedései a néhány évvel ezelőtti pusztítást idézték.

Az élet még rövid időre visszatért a monostorba, míg 1539-ben egy török rajtaütés végleg véget vetett a bátai Szent Vér kultusznak.

1539-ben tehát elpusztult a monostor, a bencések nem térnek vissza többé. A török azonban nem alakította várrá, mert távol esett a főúttól és a várostól is.

A monostor pusztulásának adatai

Bél Mátyás feljegyzése

1730-as években Bél Mátyás anyagot gyűjtött nagyszabású művének elkészítéséhez. Ennek 1735-ben jelent meg az első kötete. A Tolna megyét is magába foglaló kötet nyomtatásban nem jelent meg. Báta apátságáról, amely ekkor még nagyobb részében állhatott alig mond valamit: Báta a Sárvíz és a Duna összefolyásánál fekvő város. Itt van a Szent Mihálynak szentelt bátai apátság, melyet tévesen Iván Szűz Mária pécsi egyházmegyei apátságának mondanak.¹⁹

A barokk plébániatemplom építése

1735-41 között épült fel Báta barokk plébániatemploma. A 18. század első évtizedeiben a bátai katolikusok lelki gondozását mariánus ferencesek végezték Bátaszékről.²⁰ Kezdetben a középkori Szent Margit plébániatemplomot használták, körülötte volt a temető is.²¹ A katolikus lakosság lélekszámának növekedésével azonban szükségessé vált az önálló plébánia létrehozása, mely 1731. november 11-én megtörtént, majd a templom kérdésének megnyugtató rendezése. A középkori plébániatemplom is megrongálódhatott a török időkben, s mivel ez egy terasz szélén állott jobbnak látta az uradalom, ha új templom épül, s nem a régit építik át. Kollonich Zsigmond bátai apát és bécsi bíboros érsek költségén épült meg a

¹³ Antonius de Bonfinis: Rerum Hungaricarum Decades. Tomus 1. Decas 1. Liber 3. 61-62. Lipsiae, 1936.

Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 550.

¹⁴ Báta évszázadai 49. A bulla idézett szövege: „...in ecclesia monasterii de Batha...in quo miraculosus sanguis Christi de sacramento eucharistiae emanatus ac nonnullae sanctorum reliquiae habentur...”

¹⁵ U.o.71., KÖNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 42. „...in ecclesia beati Michaelis archangeli in loco Bathensi constructa...”

¹⁶ U.o.76. KÖNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 38. A hivatkozott szöveg az előzővel megegyező.

¹⁷ U.o.85.

¹⁸ Zerechen Péter, Tolna megye főispánja. TML KAMMERER 13.d.

¹⁹ Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tolna vármegye leírása. Ford. Kun Lajos. Tanulmányok Tolna megye történetéből. IX. Szekszárd, 1979. 349.

²⁰ HERMANN EGYED 27.

²¹ ÓDOR 2001. 128.

Szent Mihály barokk plébániatemplom közel a Duna révhez 1741-ben.²² Ehhez az építőanyagot a Klastromhegy biztosította. Felmenő részeit kezdték bontani, a jobb minőségű mészkövekből a meszet helyben égették. Ekkor készülnek a mészégető kemencék a kolostor északkeleti és délnyugati sarkán. A délnyugati falsarkon lévő kemencét 1899-ben találta meg Simrák László tanító. Négyzetes alaprajzú volt, s a templom nyugati homlokzatának és a kerengőnek a kőanyagát égették itt mésszé. Erre utal az a tény, hogy a kemence közelében mészkőoszlop maradványát találta meg.²³

A kolostor északkeleti részén, a kolostor falára építették rá azt a patkó alakú mészégető kemencét, amelyet Dr. Csalog József tárt fel 1937-ben. A patkó alakú fal alapjait faragott gótikus homokkövekből rakták, kiszélesedő felső részét pedig törött tetőcserepekből és tégladarabokból rakták össze. Vakolat helyett egyszerű földet használtak. A fal vastagsága 100-120 cm között váltakozott, belvilága a patkóalak szárai között 205 cm volt. A belsejében hamuval kevert föld volt, a cserepeken pedig több helyütt korom, illetve égés nyoma látszott. Ebből egyértelművé vált, hogy ez mészégető kemence volt, amelyet utólag a barokk templom építése idején készítettek és használtak. A kemence falából másodlagosan felhasznált gótikus kövek kerültek elő. Ezek között volt bélietes kapu töredéke, támpillér fedkő, ajtó alapköve, illetve egy pillértöredék, rajta vésett L alakú mesterjeggyel. Ehhez a kemencéhez a kolostor keleti szárnyának és a templom szentélyének köveit használták fel, az előkerült kövek tanúsága szerint elsősorban a díszítményeket.²⁴

A barokk városháza építése

A 18. század közepére Bata lakossága növekedett, jelentős volt a bátai rév forgalma, ekkor épült a református és katolikus városrész között a városháza épülete. Az új épületet a Duna-kikötővel szemben építették fel azon az üres telken, amelyet még 1719-ben létesítettek elválasztó gyepüként a két felekezet között. Először az épület nyugati szárnya készült el, két kb. 6x6 méteres szép barokk dongaboltozattal fedett szoba, az udvar felé oszlopos tornáccal. Az épületet keleti irányban 1800-1801-ben bővítették, amikor az uradalom a hajdani középkori plébániatemplom falait ledöntette. Ebből az anyagból készült az ugyancsak boltozott tanácsterem, majd az udvaron gazdasági épületek, jégverem, prэшáz pincével és a közelben a rév és hajdú ház is. Ez az említett épület volt a bátai városháza, később községháza, majd tanácsháza, egészen addig, amíg 1971-ben elkészült az új, ugyanezen célokat szolgáló épület. Ezután a tanács a telek keleti részét lakóház építése céljára értékesítette. A rajta álló épületet az új tulajdonos lebontotta, új házat épített rá, a telek nyugati része, a városháza legrégebbi szárnyával a bátai TSz tulajdonába került. A privatizáció során 1993-ban ez az épületrész is magántulajdonba került, az új tulajdonos a rossz állapotban lévő épületet a következő évben lebontotta, kő és téglanyagát értékesítette.²⁵

Mi a bontás után vizsgálhattuk meg az épület anyagát, melynek nagy részét, akkorra már eladták, a törmeléket elhordták, a maradék pedig az udvaron halmokba rakva állt. Az épület alapjából származó itt talált, főleg faragott kőanyag a klastromhegyi romok anyagához hasonló, ezért érdemes az itt tett megfigyeléseinket összegezni.

E legrégebbinek ítélt épületrész (18. század közepe) két 6x6 méteres boltozott szobából állt. A téglaboltozatot erős kovácsoltvas pántok tartották össze. A majdnem méter széles falakat kővel alapozták. Az alapba felhasználtak faragott köveket az apátsági templom díszítményeiből, valamint malomkövet, hasított mórági gránit darabokat, szintén a klastromhegyi falakból nyerhették. Az innen előkerült szebb faragványok között volt bélietes ajtókeret töredéke, ajtó, vagy ablak keretrészből töredék és egy sötét homokkő díszítmény

²² SÜMEGI 2003. 172.

²³ TML. KAMMERER 13. d.

²⁴ KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 52-53.

²⁵ SÜMEGI 1999. 197-198.

töredéke, amelyre egy kelyhet véstek, amelyből valami párolog. Úgy véljük ez a Szent Vér kultusszal lehet összefüggésben.

A barokk épület felmenő falait harmadlagosan felhasznált római és középkori téglákból rakták. A téglákat erős, homokkal soványított meszes habarccsal falazták, így mindössze egyetlen egy teljesen ép középkori téglát találtunk a bontás után keletkezett téglakupacban. Ennek mérete: 40x30x8 cm. A törmelékanyagban sok érdekes római téglatöredéket találtunk, melyen jól látszott a középkori habarcs nyoma, tehát már sokadszor használhatták fel. Közülük az egyik széle dupla ujjbenyomással díszített, benne állati lábnyomok látszanak. Egy másik keményre égetett római téglába ujjal fél 8-as mintát rajzoltak. Érdekes volt az a római téglá is, amelyet a középkorban talán ablakív kiképzéséhez félkörívesre faragtak át.²⁶

18-19. századi feljegyzések az apátság romjairól

1776-ban készített egyházlátogatási jegyzőkönyv is megemlékezik a látványos romokról és a következőket írja róla.²⁷ Említésre méltó látványosság az ide látogatóknak a városon kívüli monostor romjai, amelyek sokkal fontosabbak, mint ma gondolnánk, egyesek a mennybe felvett Szűz Mária egyházának mondják, ezek azonban a mezőváros felett emelkedő régi bátai Szent Mihály egyház romjai.

Az 1828-ban készített Canonica Visitatio szintén megemlékezik a klastromhegyi romokról,²⁸ amikor a következőket jegyzi fel:

Ezen kívül van még egy harmadik templom is, amelynek romjai a mezővároson kívül láthatók.

1829-ben Egyed Antal kérdőívének 10. pontjában maguk a bátaiak adnak értékes információkat a kolostorrom akkori pusztulásáról:

Vagyon még a város felső végén egy kerek hegy, melynek tetején hajdan nagy kalastrom lévén. Barát lakás volt. Ezen klastromnak falait, s ott találtatott kripták és pincék köveit ez előtt mintegy 25 esztendőkkel a lakosok vervén széllyel, azokból házakat és pincéket építettek.²⁹

Fessler ugyancsak beszámol a romok pusztulásáról és ő is kiemelte azok monumentalitását. Monostorának régi romjai a város feletti hegyen emelkedtek mostanáig, melynek nagyságáról annak kiterjedése is bizonyosságul szolgál, de ezeket néhány évvel ezelőtt földig rombolták le.³⁰

1835-ben a Klastrom hegyen megtalálták Pál bátai apát sírjának fedlapját, amely nyilván a templomban volt, s a közelben lévő pince falába építették be. A sírkövön körbefutó latin nyelvű felirat is volt.³¹

Fényes Elek az 1847-ben megjelent Magyarország leírása című művében is beszél a romokról: A város feletti hegyen láthatni egy váralakban épült kolostor romjait, mely hajdan Szent László által alapított apátság volt Szent Benedek szerzetesei számára.³²

²⁶ SÜMEGI 1999. 197-198.

²⁷ PPL. 1776. C.V. 50. (Commemoranda hic veniunt extra oppidum rudera cuiusdam Monasterii conspicua, aut potius, ut modo fertur, Ecclesiae alicuius in Honorem Immaculatae Conceptionis B.M.V. dicatae. Ipsi autem oppido supereminet antiquae Ecclesiae S. Michaelis de Monte Batta rudera.)

²⁸ PPL. 1828. C.V.4 (Praeter has et tertia erat Ecclesia, cuius rudera actu infra oppidum visuntur.)

²⁹ Cserna Anna-Kaczián János: Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna megyéről. Szekszárd, 1986. 47.

³⁰ FUXHOFFER-CZINÁR 229.

³¹ Hóke Lajos: Duna-Földvár, s vidékének története, különös tekintettel Tolnamegyére = Tolnamegyei Közlöny, Szekszárd, 1876. április 15. 14. szám.

Brüstle szerint a bátai kolostor épületének maradványai a helyszínen láthatók sűrű gazzal benőve.³³

1852-ben Fényes Elek kérdőívére a bátaiak a következőket közölték a Klastromhegygel kapcsolatban: Fent is állott ezen benedikánus klastrom Bátán századokon keresztül II. Lajos idejéig, hol maga ezen ifjú király, mohácsi gyászos veszedelem alkalmával utolsó étcakáját Bátán ezen klastromba töltötte,.....A törököknek Magyarországra történt bérontásokkal, a klastrom és templomok lerontatván mai napon is az helyen, mely Klastrom hegyinek nevezetik számos kövekre és emberek csontjaira rakásosan található.³⁴

Haas Mihály a 19. század közepén talán ifjúkori visszaemlékezéseit rögzíti, amikor a Bátáról ír: „Apátságának egykori nagyságáról bizonyoságot tesznek annak mohlepte romjai, melyek azonban a legközelebb múlt években földig pusztítottak el, mit elegendőképp nem sajnálhatni. E romok tudniillik a kétfelé ágazó Duna fölött igen festői képet adtak. A följárás hozzájok, főképp midőn a fák vagy a szőlők virágoztak, feledhetetlen élményt nyújtott a vándornak. És mily megható a kolostor helyéről az alatta elhőmpölygő fenséges folyam és kedves környéke fölött a széttekintés! A gyönyörű táj első átpillantása oly meglepő szépségű, hogy a szem nem tudja, hol nyugodjék meg először. Balra Tolna és Baranya terül el számos falvakkal és gyönyörű bortermő hegyek- és halmokkal díszítve. Jobbra a bő termése miatt a magyar Kánaán nevére érdemes Bácskának végtelen rónája fekszik, és szép ligetek és erdők szegélyezvén a Duna partjait.”³⁵

1865. április 28-án Csankó Károly jegyző jelentést készített Pesthy Frigyes helynévtárához, ebben a következőket írja: „Klastromhegye: ezen volt az apátság fentemlített Klastroma építve, melynek mái napig látszanak romjai; ugyan ezek romok között találtatott 1836ik évben egy kőtábla, mely a reá metszett vázlatban ide mellékelt feliratból ítélve, a legrégebb sírkőre mutat; ezen kőtábla jelenleg Máté János helybeli polgár pincéjébe van leásva, ki azt atyjától, mint a kő feltalálójától öröklötte. Régiség búvárok a fentebbi vázlatot avatottabb kezek által készíthetnék vagy a sírkövet személyesen is megtekinthetnék a midőn búvárokadásuknak több alkalom ajánlkoznék. Nem tartjuk feleslegesnek egyszersmind a klastromhegyin talált, s a többi közül kezeink közé került 6 darab régi pénznemet a régiség kedvéért mellékelve ide fűzni.”³⁶

Rómer Flóris Bátán jár

1865 májusában Rómer Flóris mérte fel a Klastrom-hegy nyugati részét, az egykori templom területe ekkor már szőlővel beültetett terület volt. A kolostor északnyugati falsarka viszont ekkor még omladozó fal alakjában megvolt. Erről a következőt írja: „a vár északkeleti sarkán van még fal omladék, római téglák malterrel, tegula darabokkal, élére állított téglasor, és

³² Fényes Elek: Magyarország. leírása II. Pesten, 1847. 49.

³³ BBRÜSZTLE II. 102-103.

³⁴ Plébániai levéltár Bata (Báta mezővárosának statisztikai leírása 2. pont)

³⁵ Haas Mihály: Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig. = Emlékkönyv. Kiadja Danielik János. Pesten 1852. II. 381. Haas Mihály 1810-ben született Vas megyében. A gimnáziumi éveit Szombathelyen, Pécsen, majd Bécsben végzi. 1831-ben, mint pécsi egyházmegyes kispap tanul a Pázmáneumban. Ezekben az években járhatott Bátán. 1834-ben szentelték pappá. Szolgált Ozorán, Pincehelyen, Dunaföldváron, majd Pécs belvárosi plébános. 1858-tól szatmári megyéspüspök egészen 1866-ban bekövetkezett haláláig.

³⁶ Gaál Attila-Kőhegyi Mihály: Tolna megye Pesthy Frigyes helynévtárában. BBÁM Évkönyve II-III. 1971-72.290.

későbbi fal is – a délnyugati oldalon pedig a barbár nyomok.” Egy vastag római téglabélyegét is lerajzolta.

Vázlatrajza még érdekesebb. A Klastromhegy északnyugati része látható rajta a mai Fő út és Hunyadi utcák nyomvonala, ahol mély árkot jelöl Rómer. Az északi oldalon a meredek partfalat is jelöli az alatta lévő völgygel. Ennek sarkán jelöli a látható falat. Ő is délről közelítette meg a terepet, ezért tudta jól megfigyelni a felvezető út mentén az épülettömb délnyugati sarkát már omladékos formában. Feljegyzése szerint sok murvát, téglát, cserepet talált a felszínen. Megfigyelte a terep akkori lejtéviszonyait is, ezek azért nagyon érdekesek, mert később háromszor is végeztek tereprendezést a Klastrom hegyen, s a mai majdnem vízszintes terasz a középkorban közel sem ilyen képet mutatott, vannak olyan részek, ahol több méterrel süllyesztették a felszínt.³⁷ Ugyancsak ő ekkor fejtette meg Pál apát sírkövének feliratát, melynek olvasata: ANNO DOMINI – MCCCLXXVII OBYT. DNS. PAVLVS DE – BATA FERIA – QVINTA ANTE DOM REMINISCERE³⁸

Néhány évvel később 1869-ben Rómer levelet intéz Csankó Károly bátai jegyzőhöz. Ebben megemlíti, hogy Bátán, Máté Jánosné pincéjében egy ép, díszes írású követ talált befalazva, melynek szövegét sikerült elolvasnia és értelmeznie. A nagyhírű bátai bencés apátság legértékesebb maradványának tartja, s kéri a jegyzőt a becses emlék biztonságba helyezésére.³⁹

Rómer Flóris vázlatos rajza a bátai monostor helyéről. 1. sz. ábra

Az 1870-80-as években többen is azzal foglalkoztak, hogy kutatták a még meglévő falakat, a mészkövet kibányászták és Baján mészegető vállalkozóknak adták el. 1899-ben már csak két ember élt közülük. Ők segítették a falak felkutatásában Simrák László bátai tanítót.⁴⁰

A Simrák László bátai tanító „ásatást” végez a Klastromhegyen

1898-99-ben Simrák László tanító felásatta a területet, a kőanyagot eladta, de lerajzolta a falakat és elküldte a rajzait Wosinsky Mórnak. Ő a kolostor nyugati szárnyát ásta meg a templom területe szőlővel beültetett terület volt, itt a falak helyét kikaróztta.⁴¹

Dr. Csalog József megyei múzeumigazgató így emlékezik vissza a korábbi ásatásra: a falu öregei szerint 50-60 évvel ezelőtt még falak álltak ki a földből. Széjjelhordásuk és elhordásuk napirenden volt.... Sokat turkáltak e helyen kincskeresők is, hiszen több bátai családról ma is azt tartja a nép, hogy vagyoniukat a klastromhegyi kincsnek köszönhetik. Sokkal nagyobb kárt tettek ezeknél az egyszerű és kevéssel beérő embereknél azok a félintelligens elemek, akik „ásatás” ürügye alatt egész épületrészeket tártak fel, hogy aztán a kiszedett követ eladhassák. Állítólag negyven évvel ezelőtt egy itteni tanító is így tett. Utolsó kis füstös tehenét is eladta, hogy az ásatáshoz robbanószert vásárolhasson, végül is – három svájci tehenet vett. Úgy látszik Szalczner Sándor plébános idejében komolyabb kutatás is folyt, a megmaradt jelentés azonban nem tartalmaz semmilyen használható részletet és terepfelvételt.⁴²

Simrák László vezette „ásatás” eredményei

1899 november 10.

³⁷ Rómer Flóris: Jegyzőkönyv. XIX. 138-139. KÖH Könyvtára.

³⁸ U.o. 147.

³⁹ Rómer Flóris: XX. Régészeti levél Csankó Károly bátai jegyző úrnak. Archeológiai Értesítő I. (1869). 213.

⁴⁰ Simrák László 1899. november 10-én kelt leveléből. TML. KAMMERER 13. d.

⁴¹ TML KAMMERER 13. d.

⁴² KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 49-50.

Simrák levélből kiderül, hogy már korábban is kapcsolatban állt Wosinsky Mór szekszárdi esperes-plébánossal a bátai kolostor alapfalainak kutatása tárgyában, sőt korábban is váltottak levelet, de ez nem került be Kammerer Ernő hagyatékába. A levélből megtudjuk, hogy Wosinsky levelezés útján irányította valamilyen szinten a Bátán végzett feltárást. Simrák tájékoztatta Wosinskyt arról is, hogy két ember él még azok közül, akik a parlagos területen ráakadtak a templom alapfalaira, s a mészkövet Baján mészégetőknek adták el. Azt is elmondta, hogy minden munkásnak az a vágya, hogy régi pincékre akadjon. Azon a héten végzett munkákról két rajzot készített.

Az 1. számú rajz⁴³ a kolostor területén végzett munkák eredményét mutatja. A rajzból kiderül, hogy a kolostor déli főfalát már 1898-ban felfedezték és kiásták. E kőből épült főfalat valóban az alap aljáig kiszedték, mert 1977-ben magam is láttam a nyomait, amikor a plébánia emésztője épült, két méter mélyen a föld alatt. Ezen a vázlaton az is jól látszik, hogy ez a déli főfal alig néhány méterre volt a hegyoldal egy kisebb teraszától, s a falszakaszon ábrázolt süllyesztés talán az itt lévő egykori déli bejárat nyoma. Ez minden bizonnyal bejárat lehetett, mert iránya megegyezik a kerengőfolyosó folytatásaként kirajzolt folyosószakasszal, s ezen a részen mindkét irányban lehettek szobák. A déli főfal lezáródását is megtalálták. Nyugati végén visszafordult északnak, s ez lehetett a főépület nyugati főfala. Ez a főfal több méteren keresztül követhető volt, majd elveszítették, csak a kiszedett fal helyére visszadobált murvás anyagot találtak a helyén. Nehezebb dolguk volt a keleti sarok meghatározásával, ugyanis e szárny keleti falát felhasználták még a 18. században mész égetéséhez. Hogy mégis itt húzódnak bizonyítja a biztosan rá épült mészégető kemence, amely mellett egy mészkő oszlop is felszínre került. Ugyancsak e főfal megléte mellett szól, hogy néhány méterre a kemencétől, pontosan északi irányba haladva előkerült a fal egy kisebb szakaszának alapozása. Sajnos a szakértelem hiánya is hozzájárulhatott ahhoz, hogy egy-egy fal nyomát elveszítették, vagy nem keresték tovább, ugyanis a délkeleti sarkon próbalyukat ástak, mivel itt kőanyag nem került elő, nem is folytatták a feltárást. Ebből az is látszik, hogy őket csak azok a falak érdekelték, amelynek megvolt még a kőanyaga, tehát el lehetett adni építőanyagként. Így sejthetjük, hogy a felfedezett falaknak, faragott köveknek mi lett a sorsa az „ásatás” befejezése után.

A keleti és nyugati fal között ekkor fedezték fel a lépcsőház kő alapfalait, s két méter mélységben két kőlépcső is előkerült. Ugyancsak a két fal között egy kelet-nyugati irányú osztófal kiszedett nyomára is akadtak, amely a mészégető kemencével volt egy irányban.

Ugyanezen levélben felvett második vázlatrajz a templom területét, illetve a templom és a kolostor kapcsolódási pontjait mutatja. A vázlat szerint a templom területe szőlővel beültetett terület volt, ahol a felszíni nyomok alapján könnyen ki tudták karózni a templom déli főfalát. A karókkal jelzett egyenes vonalú templomfal jelzi, hogy egy hosszú csarnoktemplom lehetett. A keleti lezáródását már nem tudták megállapítani. Azt viszont igen, hogy a nyugati oldala valamilyen módon kapcsolódott a kolostorhoz. A templom területén húztak néhány észak-déli irányú próbaárkot, de ezekben nem találtak semmit. Előkerült viszont e próbaárkok mellett egy falazott sír, s megtalálták a kolostor templommal párhuzamos északi szárnyának déli főfalát két helyen is. A terület keleti oldalán a templom falának egy hosszabb szakaszát, valamint ugyanezen fal kapcsolódási pontját a kolostor nyugati szárnyához. Ugyancsak e rajz tanúsága szerint megtalálták a nyugati kolostorszárny szakaszán az északi főfal kő alapját és egy ezzel párhuzamosan futó falat, amely az északi cellasor másik fala lehetett. Egy osztófalat is találtak, amely déli irányban haladt hosszabb szakaszon.

1899 november 11.

⁴³ Ez a rajz a november 10-iki levélben található, annak első oldalán. TML. KAMMERER 13. d.

Másnap délután újra levelet fogalmazott Simrák tanító.⁴⁴ Jelezte, hogy a megkezdett árkokat tovább ássák, ezeknek kőalapja van. Máté Imrével is tárgyalt, akinek a pincéjében befalazva volt Pál apát sírköve, de nem tudott vele megegyezni. Kéri az emberek munkadíjának megküldését és újabb, kissé pontosabb rajzot készít a feltárt részekről.

E rajz néhány helyen pontosítja az előző nap készített felmérést, s az is előnye, hogy együtt mutatja a kolostor nyugati szárny és a templom terület ill. a mellette fekvő északi szárny területén végzett munkát. A nyugati kolostorszárny keleti falára épített mészégető kemence helyét és alakját is pontosítja. Eszerint ez egy nagy méretű téglatest alakú, kövekből rakott mészégető kemence volt, az emeletre vezető lépcsőház és a templom nyugati homlokzatának közelében. Nyilván ezek kőanyagát használták fel a mészégetésnél. E nyugati szárny nyugati főfalának kutatását is folytatta, de az előző nap megtalált fal folytatása csak kiszedett állapotban volt meg. Annál érdekesebb a szemközti keleti főfal, amelynek 22 méter hosszúságban találta meg az alapjait. Ugyancsak nagy jelentőségű az épületszárny északi oldalán húzódó két párhuzamos főfal felfedezése. Az északi főfal a házak sora felett, alig egy ölnyire a part szélétől húzódott. Ennek 10 méteres szakaszát sikerült kibontania. Vele párhuzamosan a másik főfal 26 méter hosszú szakaszát bontotta ki, sőt megtalálta a nyugati sarkon a visszafordulását és alapokban ennek a folytatását is. Fontos felfedezés volt az is, hogy megtalálta e két főfal közötti egyik közfal kő alapját kb. az épülettömb közepén.

Még érdekesebb a lépcsőház további kutatása. Ez egy fordított U alakú kőfalalappal ellátott felépítményben kapott helyet. Ennek keleti felében megtalálta az eredeti járósínt (kőalap és tégl), majd a kiszedett lépcsők kemény föld alapját és a két már előző napon felfedezett kőlépcsőket.

A templom területén is végzett feltárást. A beültetett szőlő miatt a templom déli falát kikarozta, de az északi falat nem sikerült megtalálnia, annak ellenére, hogy négy észak-déli irányú árkot húzatott. Ezekben murvás anyagon kívül semmit sem talált, viszont ráakadt egy korai sírra, ahol a téglázott sír formája az emberi test vonalát követte, a fejnek külön kifalazott résszel. Hasonlót láttunk a cikádori monostornál végzett feltáráskor is.⁴⁵

Felfedezett ugyan egy kelet-nyugati irányú falat, amelyről azt hitte, hogy ez a templom északi főfala, ma azonban már tudjuk, hogy ez a kolostor déli főfala lehetett.

Noha a két épületszárnyat nem kapcsolta össze, a falak folytatásaiból egyértelműen látszik, hogy egykor egységes épülettömböt alkottak.

Simrák László által készített részletrajzok 2.sz. ábra

1899 november 18.

A következő héten készített levele⁴⁶ arról tanúskodik, hogy maga is elbizonytalanodott a kutatás előrehaladtával. Azt írja, hogy „ma holnap odajutok, hogy alig leszek képes a sokféle czik-czacos árkokról rendes kimutatást készíteni. Ráadásul az időjárás is hidegre fordult, így az ekkor felvett sematikus „alaprajz” szinte értékelhetetlen. A torz arányok mellett egyetlen fontos adat, ami leolvasható róla, hogy az északi főfal összekapcsolja a kolostor két szárnyát. Tehát a feltevést, hogy egységes épülettömbről van szó ez a rajz bizonyítja. Ekkor az épület főfala a partfal szélén még végig meg lehetett, sőt az épülettömb keleti végén még egy kisebb falat is jelöl. Ez talán egy különálló épület fala lehetett. Sürgeti a napszámosok bérének kiutalását és ígéri, hogy készít egy részletes felmérést és azt elküldi Wosinskynak.

1899 november 21.

⁴⁴ U.o.

⁴⁵ Bátaszék története 1997. 155.

⁴⁶ TML KAMMERER 13. d. Igen rövid érdemi részleteket alig tartalmazó levél.

Ez az utolsó fennmaradt levél.⁴⁷ Ígéretéhez híven pontosítja a rajzot, sőt nagyon értékes információkkal egészíti ki. Az arányokat lépésben vette fel, ezt most átváltja méterbe. Az is kiderül, hogy négy ponton még dolgoztak az emberei, ezeket A,B,C,D betűkkel jelzi. Azt is leírja, hogy ezután csak az újabban ásott részeket fogja lerajzolni. Szeretné, ha Wosinsky is kijönne és megnézné az eddig végzett munkát. Ígéretet tesz arra, hogy legközelebb egy kis térképet készít a régi pincékről és alagutakról. Ezután a maga munkáját dicséri, felveti egy ide építendő emlékkápolna gondolatát és ismételten a munkások pénzét kéri, mert különben a munkát leállítja. Wosinsky valószínű nem dotálta tovább a munkálatokat, legalábbis írásbeli nyoma nem maradt fenn. Sajnos a romok kiásása és a kőanyag eladása folytatódott tovább.

Ezeknél az írásbeli információknál fontosabb az a rajz, amelyben összegezte az addig elvégzett munka eredményeit. Sok hiányossága, pontatlansága ellenére is ez a legfontosabb forrás a nyugati kolostorszárnyra.

Ezen a rajzon a nyugati kolostorszárny kiásása kapcsán tett megfigyeléseit rögzítette. A templom alapterületről azt jegyzi meg, hogy az a korábbi rajzokban már megvan. Az északi szárnyról pedig semmiféle információt nem ad, a rajzon csak az látszik egyértelműen, hogy a nyugati szárny továbbfutó falaival kapcsolódott az északihoz, tehát a kolostor fekvő L alakban vette körül a hosszú templomot.

A főfalakat mindenütt megtalálta, a nyugati oldalon több helyütt már kiszedve. Ugyancsak a nyugati oldalon, ahol az alapok kiszélesedtek megtalálta a kolostor főbejáratát. A csúcsíves kőből faragott kapu egy nagyobb darabja mutatta a helyét. A nyugati oldalon lévő helyiségek osztófalaikat is rögzítette, itt a rajz főleg az északi oldalon lévő szobák esetében egy kissé torz. A rossz méretfelvétel oka lehetett az is, hogy a földet nyilván középre, ill. az épület belseje irányába dobatta. Ezért nem találhatta meg a folyosó, ill. kerengő északi falát sem a D pontnál. A rajzból az is egyértelmű, hogy az előbb említett szobák egy folyosóból, szerintünk a kerengőből nyíltak. Ezt egyértelművé teszi a kerengő nyugati fala, ahol megjegyzi, hogy a kerengőudvar felé eső része kőalapú, a belső oldala viszont lépcsőzetes kőpárkányzat. Megtalálta a kerengő déli visszafordulását is a B pontnál, sajnos itt még a feljegyzés időpontjában is ásatott, így a végleges eredményt nem ismerjük. Ugyancsak ezen a részen az A pont irányában előkerült a kerengő téglázott járószintje. Innen a kerengőből lehetett megközelíteni a lépcsőházat, amelynek kő falazata volt, jelöli a két megtalált lépcsőt, a déli oldalon pedig széles kőpárkányzat volt kő alappal. A rajzon szerepel az épület e részének keleti fala, a mészégető kemencével, s vele párhuzamosan az északi irányban egy másik kőfal, amely a kerengő keleti fala lehetett. Sajnos legnagyobb hiányossága a rajznak, hogy a templom és a kolostor kapcsolódási pontjával kapcsolatban semmi használható nyomot nem rögzít. Ebben biztosan segítene, ha tudnánk, hogy A és B-nél, ahol az ásatás még folyamatban volt, milyen további falak kerültek elő. Ezekről azonban semmiféle feljegyzés nem készült.

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy az északi oldalon lévő középső szobában cserépkályha omladékait találta, amelynek maradványait 1937-ben Csalog József is rögzítette.

Az biztosra vehető, hogy Simrák tanító a felfedezett falak anyagát eladta. Valószínű ezekben az években semmisült meg az északi főfal legnagyobb része. Hogy könnyebben lehessen szállítani, ezt a falat az alatta lévő mély völgybe lerobbantották, így közvetlenül kocsikra lehetett rakni és nem kellett a szűk szerpentinre szállítani. Sajnos a fallal együtt az északi cellákból 2-3 méter is leszakadt az alatta lévő mélységbe.

Simrák László által készített összegző rajz 3. sz. ábra

A Simrák-féle ásatás emléke a korabeli újságokban

⁴⁷ U.o.

Most kezdte kiásatni Wosinsky Mór „a régi bátai apátság alapfalait”, azzal a céllal, hogy a „klastrom és templom alapfalainak területéről pontos mérnöki fölvételeket” készítsenek, melyeket „Tolna vármegye történetének ezentúl megjelenő kötetében” akarnak reprodukálni... A római téglákat az apátság falainak építésénél is igénybe vették; az apátság elpusztulása után pedig a bátaiak használták föl saját házaik és pincéik építkezésénél az épület tégláit és köveit; egyik bátai polgár pincéjében még most is megvan az egyik szerzetes feliratos sírköve a falba beépítve.⁴⁸

Folytatják az ásásokat, és Kammerer Ernő hamarosan lejön megtekinteni „az eddig föltárt épületmaradványokat.”⁴⁹

Pál apát sírköve a múzeumba kerül - 1904

Szalczér Sándor plébános, Purt Adolf jegyző és Kreskai István vízmester kiemeltette egy bátai pince oldalába befalazott, valamikor a „bátoi egykori apátsági épület környékén talált régi sírkövet”, és a múzeumba szállíttatta. „A sírkőnek, mely tulajdonképp fedőlap volt, s most három darabra van törve, hossza körülbelül két méter lehetett, szélessége 65 cm. A felirat a kőlap szélein körül van felvésve...”⁵⁰

A Csalog-féle kutatás a Szent Vér templom építése előtt

1920-as években még mindig voltak falnyomok a Klastromhegy északi partfalán és nagyobb kövek a felszínen. A legidősebb nemzedék tagjai közül még élnek Bátán, akik kisgyermekként ezeket látták.⁵¹

1937-ben a Szent Vér templom építése előtt Csalog József végzett feltáró ásást, amely nagyjából a mai templom területére terjedt ki.

Ő így foglalta össze a helyszín akkori képét:

„A törökdulás előtt virágzó apátságnak látható nyoma Bátán sehol sem maradt. Arra a kérdésre, hogy hol állt tulajdonképpen a kolostor, a legutóbbi időben már csak a nép száján élő hagyomány tudott megfelelni. A falut nyugat felől szegélyező löszplatónak a Szilas és Vakszer nevű völgyecskék közötti teraszszerű kiszélesedését ma is Klastromhegy-nek nevezik. Esténként itt énekelték el öreg nénikék a térség közepén álló feszület előtt azokat a szebbnél szebb egyházi vonatkozású népi énekeket, melyekre nemrég a népi ének hivatott gyűjtői is felfigyeltek, de sajnos ide jártak századok óta építőanyagot bányászni is a bátoiak...”⁵² Ásatásom megkezdésének napján a Klastromhegyen füves térséget és szőlővel betelepített területet találtam. A munka szempontjából mindkettő meglehetősen kedvezőtlen terepnek bizonyult, a felső rétegek ugyanis fel voltak már dűlva. A kívánalmaknak megfelelően 120, 160 és 200 cm széles árkokat húztam, ahol pedig kiszedett falra akadtunk, ott az alapfal helyébe visszahányt törmelék eltávolításával igyekeztünk az egykori falak irányát és vastagságát megállapítani. E módszer helyesnek is bizonyult ott, ahol az alapfalak helye bolygatatlan sárgaföldbe volt ágyazva, de nem vezetett célhoz olyan helyen, ahol a terep kopása folytán a fundamentum nem volt már mélyebb a legfelső, feldúlt rétegnél. Ilyen

⁴⁸Tolnavármegye, 1899. november 5./4.

⁴⁹Tolnavármegye, 1899. december 3./3. Szilágyi Mihály: Régészeti leletek és leletmentések híre a szekszárdi újságokban. 1897-1910. BBÁM Évkönyve X-XI. (1979-80) 416-417.

⁵⁰Tolnavármegye, 1904. július 17./5. U.o. 421

⁵¹Hálás szívvel emlékezem a közelmúltban elhunyt M. Sümei Lászlóra, aki nagyon sok információval segítette e tanulmány megszületését.

⁵²KÖNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 49.

esetben semmilyen módszer sem segített, a falat elvesztettük szem elől. Az ásatás során két különálló épületre és 24 sírra akadunk.⁵³

Csalog József megtalálta a VIII. számú kutatóárokban a kolostor északi főfalának egy megmaradt szakaszát. Itt a 110 cm vastag alapfalat mórági gránitból rakták és téglatörmelékkel, mészből gazdag habarccsal ragasztották össze. Ugyanilyen vastag volt az épület párhuzamos már korábban kiszedett főfala, melyet a II. és III. kutatóárokban keresztmetszetben tudott megfigyelni. Ugyancsak meg tudta figyelni a főfalakkal párhuzamosan futó egyik közfal szélességét, ez 90 cm volt, s ez volt a folyosó a cellától elválasztó fal, kőanyagát ennek is kiszedték korábban. Egy észak-déli irányú közfalat is megtalált a II. számú árokban, mellette grafitos cserépkályha megmaradt omladékaival, de a többi közfalat nem merete megásni, mert félt, hogy a part leszakad. Az előkerült falakból következett, hogy ez az északi szárny egy sor északnak néző cellából és egy előttük végigfutó folyosóból állott.

Ugyancsak e közfal omladékaiban reneszánsz réz könyvvereteket is talált, a helyiség alját kitöltő törmelék között pedig szénné égett gerenda és padlódeszka darabok heverték. Ebből következethet, hogy a cellák padlóval ellátottak voltak. A folyosón több helyről is díszítés nélküli padlóteglák töredékei kerültek elő. A felfedezett északi főfalnál homokkőből faragott ablakpárkányt talált, nyilván a cellák ablakai északnak néztek, néhány méterre délnek pedig egy ajtószárkő feküdt, amely ugyancsak az épülethez tartozott.⁵⁴

Az északi épületszárny közepe táján húzott VI. árokban a cella helyén deszkapadló szénmaradványai mellett a törmelékből előkerültek egy háromszögletes előlappal bíró, hátsó oldalukon félköríves kiképzésű, zöldmázás kályhacsempe töredékei. A töredékek a kályha koronájához tartozhattak, előlapjukat szép, gótikus díszítés borította. Az épület keleti végén húzott VII. kutatóárokban a cella helyén szintén zöldmázás kályhacsempe töredékek kerültek elő. Ugyanitt találta meg azt a mészegető kemencét, amelyet a 18. század elején készítettek, nem messze tőle pedig azt a negatív vésetű kőtábla két darabját, melyet talán mézeskalácsütő formának használtak, s rajta Jézus szenvedésének eszközei voltak ábrázolva.

A kolostor templomát a VI. és VII. árok helyén találta meg. A föld itt 60 cm mélységig teljesen fel volt dűlve, ráadásul a terep ezen a részen erősen kopott volt, így a falak alapjai alig néhány centiméterrel voltak mélyebbek a törmelékrétegnél. Ennek oka az lehetett, hogy a Klastromhegy ezen része régóra szőlőterület volt, s talán többször is forgatták a földet a szőlőültetés előtt.

A templom alapfalait legnagyobb részben kiszedett formában találta meg. A megmaradt kicsi szakaszokon megfigyelhető volt, hogy a kolostorhoz hasonlóan gránitból, mésztufából és római téglatörmelékből volt rakva az alapja, és ugyanolyan téglatörmelékkel habarccsal volt összeragasztva, mint a kolostor megtalált fala. A falak a VI. és IV. árok közötti szakaszon annyira megsemmisültek, hogy a templom nyugati felét és nyugati lezáródását nem tudta megtalálni, így a templom teljes alaprajzát sem tudta kiserkeszteni.⁵⁵

Csalog József megállapításai szerint az általa megtalált és kibontott szentélyszerű rész szélessége 9,2 méter (belvilág), hossza 36,5 méter volt, külön hajó, esetleg oldalhajó létezését nem tartotta valószínűnek. Véleménye szerint ezek el sem fértek volna a szűk terepen és nyomuk kellett volna maradjon. A VI. és VII. árok közti szakaszon a templomnak csak egy támpillére volt, itt valószínű össze volt kötve a templom a kolostorral valamilyen módon.

A templom alapfalának helyén néhány homokkőből faragott és rózsaszínűre festett követ, korong alakú ablaküveg töredékeket és két darab rézlemezből készült könyvveretet talált. A templomból való lehettek azok a kövek is, amelyek a mészegető kemencébe falazva kerültek elő.

⁵³ U.o. 51.

⁵⁴ U.o. 51-52.

⁵⁵ U.o. 53-54.

Érdekes a IV. árokban, tulajdonképpen a templom közepén talált két párhuzamos falnyom, amelyek anyaga kizárólag római téglá lehetett. A templom falától északi irányban a III. számú árokban két pillérialapzat nyoma került elő, ezek ugyancsak nem tartozhattak a feltárt templomhoz.

Fontos leletek kerültek a felszínre a IV. árokból a déli végén, ahol egy 340 cm hosszú, 280 cm széles és 280 cm mély szemetesgödört talált az árok déli végénél. A gödör északnyugati fala gótikus téglákkal volt kirakva, a többi oldalán magától is megállt a sárgaföld. A gödör alján több száz varjúkoponya, hamu és apró kötörmelék között két törött talpas üvegserleget, egy szűknyakú üveg nyakát, egy teljesen ép fenékbélyeges edényt és egy füles cserépkorsó töredékeit találták. A leleteket 40 cm vastag iszaptakaró borította. Az üvegpocharakat az analógiák alapján a 15. század végére a 16. század legelejére datálta. A lelet együttes egyes darabjai között, tekintve a gödör rétegződését, nagy korkülönbség nem lehet, tehát a szemetesgödör kora egybeesik a templom és a kolostor pusztulásával.⁵⁶

Az épületen kívül elszórtan talált még kályhacsempe töredékeket, két kályhaszemet, néhány grafitos bécsi edény töredéket és egy átlukasztott peremű cserépbogrács darabjait, amelynek korát az analógiák alapján 12. századnak határozta meg.⁵⁷

Csalog József a kutatások során 24 sírt tárt fel, ezek tájolása kivétel nélkül délnyugat-északkeleti volt.⁵⁸ A római téglákkal bélelt sírokat datálta régebbinek, míg a fakoporsós sírokat későbbinek. Az előbbieket korát a 6. sír tekercesltvégű hajkarikái alapján az Árpád-korra, az utóbbiakat a 13. sírban talált Nagy Lajos dénár alapján a 14. századra datálta. A sírbéleléshez és az építkezéshez is használt római téglát a közeli környékről hozhatták ide, mivel Bátán jelentősebb római épületről nincs tudomásunk. Érdekes a sírok elhelyezkedése az épülethez viszonyítva. A sírleírásokat a korabeli régészeti szaknyelvnek megfelelő, változatlan formában közöljük.

A – a monostortemplomtól délre fekvő sírok

1. (korai) 220 cm, férfi, római téglákkal körberakott sír, a férfi kövérsége miatt a két középső téglát temetéskor kiszedték
2. 220 cm, férfi, földben
14. 240 cm, férfi, leszegelt fakoporsóban
15. 210 cm, ?, földben, térdei között tojánhéj
16. 210 cm, férfi, földben

B – a monostortemplom déli bejárata előtt

4. 80 cm, ?, földben
5. 80 cm, ?, földben
3. (korai) 95 cm, nő, római téglákkal bélelt sírban, szájában kopott ezüstdénár
6. (korai) 140 cm, 3 férfi, római téglákkal kirakott sír, lapja is lehetett
Középső lábfejenél, a jobboldali térdizületében kovácsoltvas szegekkel leszegezve.
Jobboldalinál begöngyölt végű ezüst hajkarika volt.

C – templomban

7. 80 cm, férfi, földben
8. 120 cm, nő, földben
9. 135 cm, nő, leszegelt fakoporsóban

D- a kolostor folyosóján

⁵⁶ U.o. 54-55.

⁵⁷ U.o. 56.

⁵⁸ U.o.56-59.

12. 160 cm, ? földben
13. 180 cm, férfi, fakoporsóban, szájában Nagy Lajos dénárja

E – kerengőben

17. 140 cm, ?, földben
18. 140 cm, ?, földben
19. 140 cm, ?, földben
20. 160 cm, férfi, szájában olvashatatlan obulus

F – a templom és a kolostor közötti téren

10. (korai) ? cm, férfi, római téglákkal bérelt sír, teteje sátozott szerű téglafedés
11. 160 cm, ?, földben
- 21-22. (korai) ? cm, kettős sír, férfi és nő fej, ill. lábbal ért össze, római téglával falazott sír, teteje fektetett téglákból, a nő lábánál fekete edény ötküllős bélyeggel
23. (korai) 120 cm, ?, római téglákkal bérelt sír
24. (korai) 145 cm, ?, római téglákkal bérelt sír
25. (korai) ? cm, ?, téglákkal bérelt, a test formáját követő falazott sír (1899)⁵⁹

Dr. Csalog József ásatási rajza 4. sz. ábra

1937-ben a feltárást Csalog Józsefnek rövid idő állt rendelkezésére. Ezzel magyarázható, hogy az általa vezetett kutatás inkább az építendő templom közvetlen környékére korlátozódott. Az általa húzott nyolc kutatóárok és a falak nyomvonalának követése nem tette lehetővé az épület nagyságának tisztázását. Nem tudta meghatározni a templom nyugati lezáródását, sem azt, hogy a templom nyugati oldala, hogyan csatlakozott a kolostorhoz. A kolostor északi szárny keleti végét sem kereste, sőt nyitva hagyta a nyugati lezáródás meghatározását is. Úgy tűnik a kolostor nyugati szárnyát, amelyet Simrák László 1899-ben tárt fel egyáltalán nem érintette.

Az ásatás befejezése után a Klastromhegyen kisebb tereprendezést végeztek, mielőtt a Szent Vér templom építését elkezdték.⁶⁰ Egykorú feljegyzések és korabeli fényképek, képeslapok tanúsága szerint a Klastromhegy enyhe lejtéssel rendelkező terasz volt,⁶¹ így a kiegyenlítés során a déli hegy felőli szakaszon 1,5 ill. 2 métert süllyesztettek, míg a plató szélén több mint egy métert töltöttek. A tereprendezést kézi munkával végezték, így vélhető, hogy a még földben lévő emlékekben számottevő kárt nem tettek.

A plébánia építése 1977-1978-ban

1977-ben épült a Szent Vér templom közelében az új plébániaház. Az épületet a középkori épületgyűttéstől délnyugatra építették fel. Előtte kisebb tereprendezési munkát is végeztek, ugyanis az enyhén lankás domboldalt teraszosították, a déli oldalról másfél méter földet toltak meg északi irányba, így keletkezett a mai plébániaház előtti földperem. Ekkor került felszínre metszetben a terület délnyugati részén egy kiszedett falnyom sok építési törmelék között cserépedények kisebb darabjaival. 1978-ban ásták az épület szennyvízgödrét az épület északkeleti sarkának közelében. Itt két méter mélyen előkerült a kolostor déli főfalának egy

⁵⁹ Ez a sír 1899-ben került elő a templomnál végzett próbaárkok egyikénél. Sajnos a helyét csak hozzávetőlegesen tudtuk meghatározni. Simrák László november 11-én készített vázlatát. TML KAMMERER 13. d.

⁶⁰ SÜMEGI-V. KÁPOLNÁS 2005. 22-23.

⁶¹ U.o. 23. E képeslapon jól látszik az egész dombtető a templomépítés megkezdése előtt.

szakasza, melyet akkor magunk is láttunk. Az égés nyomait mutató falszakasz ma a gödör alja.

1980-ban vízvezetéskor keresztirányban húztak vízvezető árkot a plébánia előtti részen. Ekkor szintén falmaradvány nyomait figyeltük meg a templomhoz vezető betonjárda bal oldalán, attól alig másfél méterre.

Ekkor került elő egy szépen faragott festés nyomait mutató homokkő faragvány, amely az 1937-es ásatáskor a templom díszítményeiként meghatározott kövekkel mutat rokonságot.

1982-ben a Klastromhegy keleti oldalán lévő völgyútból szállítottunk fel egy nagyobb faragott követ a templomhoz, amely hosszú ideig egy kút vödörtartójaként fungált. Anyaga kemény mészkő, formájáról ítélve talán kút, vagy ciszterna kávaköve lehetett.⁶²

1987-ben találtuk meg az északi fal egy tíz méteres szakaszát, amelyet alig borított egy ásonyom vastagságú föld. Ez a falszakasz ma is látható.⁶³

1993-ban a régi városháza bontásakor faragott kövek kerültek elő, melyekről már szóltunk, ezek ma a Szent Vér templom előterében lévő kiállításon láthatók.

2002-2003-as év csapadékos és hideg tele okozhatta azt a partszakadást, amely 2003 tavaszán következett be. Ekkor az északi partszakasz mintegy 30-40 méter hosszúságban leszakadt, így metszetben ma is jól látható az északi kolostorszárny alapozási szintje. Az alap alja a mai szinttől 180-205 cm mélységben található. Mivel a plató széle már többször leszakadt, így a keleti oldalon már a cellák fele lecsúszott az alatta lévő mélységbe. Ebben a leszakadt rétegben is sok csontot és cserépedények töredékeit találtuk.

2005 őszén megvizsgáltuk a leszakadt metszetfalat teljes hosszában. Ekkor mértük le a középkori szint mélységét és megfigyeltük, hogy a középkori réteg nemcsak a kolostori főépület irányában figyelhető meg, hanem folytatódik nyugat felé. Itt a partfal nyugati részén több edény töredék volt a felszínen, bécsi fazék egészen nagy darabjai is. Sőt a Klastromhegy nyugati oldalának meredek partfalában is falnyomokat figyeltünk meg. Három sor téglá és az alá betöltött mészhabarcs jól látható a hegy aljáról is. Tehát itt vagy folytatódott a főépület nyugati irányban, vagy más épületekkel kell számolni a terület északnyugati sarkán.

Ugyancsak metszetben figyeltük meg a főépülettől keletre egy különálló, kb. 4 méter hosszú épületrész kiszedett falainak nyomát.

A Klastromhegyen és az alatta lévő völgyben szinte minden évben kerül felszínre középkori edénytöredék.

Kísérlet az apátság alaprajzának rekonstruálására

A fenti adatok ismeretében alapproblémánk a következő volt: Rómer Flóris rajza, az 1899-es ásatás rajzai, valamint az 1937-es feltáráskor készült alaprajzrészlet egy épületegyüttes alaprajzát adják-e ki?

Az épület egykori alaprajzának rekonstruálásához a mai terepviszonyokat mutató, az 1970-es években készült, s a bátaí polgármesteri hivatalban őrzött részletes belterületi ingatlan nyilvántartási térkép megfelelő részletéből indultunk ki, amely tartalmazta a mai Szent Vér templom, a plébánia, a kántorház alaprajzát, a templomhoz vezető utakat és a környező telekhatárokat. A térkép 1199-es helyrajzi számon jelzi a Szent Vér templomhoz felvezető utat, amely a középkorban is felvezetett a kolostorhoz. Mellette egy másik utat is jelöl, mely az előbbi útba fut bele déli irányból 5365-ös helyrajzi számon, sőt egy olyan út nyomvonala is megfigyelhető, amely ma már nem létezik, s az előbbi folytatásaként egyenesen a kolostorhoz vezetett déli irányból párhuzamosan a 119-es számú úttal.

⁶² A kő jelenleg a Szent Vér templom előterében lévő kiállításon látható.

⁶³ Simrák is, Csalog is érintette ezt a falszakaszt. Csalog József itt helyezte el az általa feltárt sírokból előkerült csontmaradványokat.

A térkép jelzi a Klasrom-hegy mai magassági viszonyait is, így annak északkeleti sarka 218, északnyugati sarka 217 méter magasan fekszik a tengerszint felett, tehát egy viszonylag egyenes kelet-nyugati irányban elnyúló keskeny löszplatón állott egykor a bátai bencés monostor.

Ezen a térképen található az a 15-1311/1. számmal jelzett geodéziai magassági pont, amelynek segítségével az 1937-es ásatás helyszínrajza a mai térképre átvihető volt.

Dr. Csalog József által 1937-ben készített ásatási helyszínrajz pontosan jelölte az általa feltárt és feltételezett középkori falakat és sírok helyét. Ezt a térképet azonos méretarányba hoztuk a mai terepviszonyokat mutató helyrajzi térképszelvénnel, majd a Csalog József által a VIII. árokban megtalált északi főfal ma is meglévő szakasza segítségével meghatároztuk a 15-1311/1. számú magassági pont helyét. Ez a magassági pont a megmaradt falszakasz nyugati sarkától déli irányban található 11,1 méter távolságban derékszögben. Így megkaptuk a Csalog által feltárt épületek és sírok elhelyezkedését a mai Szent Vér templomhoz viszonyítva.

Csalog József ásatási rajza a mai objektumokhoz viszonyítva 5. sz. ábra

A vázlatrajzból is látható, hogy a középkori templomnak csak egy kisebb része került a mai Szent Vér templom alá. A két templom tájolása, így a falak iránya is teljesen megegyező, a mai templom északi főfala a középkori templom középtengelyén fekszik. Tehát a középkori templom északi fele ma a templom melletti parkban található. A középkori templom megtalált északi főfala kb. a mai templom nyugati lezáródásának irányával megegyező, de a déli főfal a templom előtti téren tovább tart nyugati irányban, s biztos lezáródását Csalog József nem tudta megállapítani. A feltárt sírmező nagy része ugyancsak a mai templomon kívül esik, s a templom előtti térnek a löszplató széle felé eső részén feküdt. A kolostor megtalált északi szárnya a plató szélén húzódott, néhány méteres szakaszon a falak alapja ma is jól látszik. A 15-1311/1. számú magassági pont a Csalog József által feltárt kolostorrész délnyugati pontjától 1,5 méterre található.

Az igazán nagy feladatot a Simrák László által 1899-ben készített alaprajznak a hozzáillesztése jelentette. Ezzel a rajzzal már 1992-ben találkoztam, amikor a Tolna megyei Levéltárban Bátaszék monográfiájához végzetem kutatásokat. Később K. Németh András barátom is felfigyelt rá és publikálta is a Wosinsky Mór Megyei Múzeum évkönyvében.⁶⁴

Többször megpróbáltam a rajzot az eddigi ismeretek birtokában a Csalog-féle alaprajzhoz illeszteni, de sikertelenül. Azt biztosan tudni lehetett, hogy Simrák a Klastrom-hegy más részén ásott, mint Csalog József 1937-ben a templomépítés előtt, s Csalognak az volt a feladata, hogy az épülő templom helyét megkutassa, így a teljes alaprajz kutatása nem is lehetett célja.⁶⁵

A Simrák alaprajz sok problémát vetett fel. Ez abból adódott, hogy Simrák László nem régészeti kutatást végzett, hanem falakat keresett, amelynek kőanyagát kiszedte és eladta. Így őt elsősorban az akkor még meglévő falak érdekelték, tehát ahol kiszedett falakat talált a munkát azonnal abbahagyta. Rajzai is nagyon pontatlanok, még az összegző rajz is, ahol törekedett méterben megadni a távolságokat. Számunkra nagyon fontos pontok kutatása elmaradt, így csak következtetni lehet arra, hogy az általa feltárt épületrészek hogyan illeszkednek a kolostor egészébe. A nyugati szárny déli részének kutatását például abbahagyta, mert a falak nagy részét itt már kiszedett állapotban találta meg, pedig ez a kolostornak egy középfolyosós megoldású része lehetett, amely folyosóról mindkét irányban nyíltak helyiségek. Volt olyan rész, ahol az ásás technikája miatt maradt hiányosság. A

⁶⁴ K. Németh András: Kammerer Ernő életéről, munkásságáról és hagyatéka régészeti vonatkozásairól. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. XXIV. Szekszárd, 2002. 285-86, 303.

⁶⁵ KÖNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 50-51.

kerengő északi falát például azért nem találhatta meg, mert a kitermelt földet minden bizonnyal e falra rakták rá, a szűk méretek miatt máshova nem is tudták volna elhelyezni. Ugyancsak a földkupacok miatt volt pontatlan ugyanezen a helyen az északi oldalon lévő cellák észak-déli távolságának megállapítása, amelynek méreteit Csalog József pontosabb felméréseiből ismerjük. Bizonyos pontok kutatása pedig folyamatban volt, illetve a rögzítés után történt meg, ezért nem ismerjük pontosan. Ilyen például a templom és a kolostor kapcsolódása, amelynek tényét Simrák leveleiből bizonyosra vehetjük.⁶⁶

Ugyanakkor az általa rögzített épületrész alaprajz bizonyos pontokon ellenőrizhető is volt, részben megfigyeléseink, részben a Csalog József által készített alaprajz segítségével.

A Simrák által feltárt nyugati szárny észak-déli kiterjedése két főfal segítségével pontosan meghatározható, 45 méter. Az északi főfal a löszplató oldalában ma is látható, a déli főfal egy hosszabb szakaszát pedig 1977-ban figyeltük meg, 2-2,5 méter mélységben, amikor a plébániaház emésztőgödre készült. Az északi oldalon végigfutó cellasor minden bizonnyal azonos méretarányú volt, mivel előttük egy hosszú folyosó futott végig déli oldalon és ezen a folyosón keresztül kapcsolódtak a szobák az épülethez. Ez a kidobált föld miatt lett talán rosszul lemérve, észak-déli hosszúsága a Csalog József által feltárt épületrészek alapján 6 méter lehetett. A Simrák által felmért kerengőrészlet folyosójának szélességi méretei viszont centiméterre megegyeznek a Csalog-féle felmérés kolostorfolyosó szélességével, tehát ez volt a folyosó méretaránya biztosan az egész kolostorban. Ez 2,3-2,4 méter volt.

Hiányosságai ellenére a Simrák-féle rajz nagyon sok olyan információt tartalmazott, amelynek hitelessége megkérdőjelezhetetlen:

1. A kolostor nyugati szárnya a templommal össze volt építve.
2. A nyugati szárny cellasora kapcsolódik, illetve folytatása a Csalog által feltárt kolostorrésznek.
3. A nyugati oldalon volt a kolostor főkapuja kb. 4 méter széles, amelynek gótikus kőelemét Simrák még látta.
4. A kolostor nyugati szárny déli főfalának közepén szintén volt egy bejárat.
5. A rajz közepén jelzett lépcsőzetes kőparkányzat a kerengőnek az udvar felé eső nyugati falát jelzi.
6. Az általa A-nál jelzett helyen volt a kolostor emeletre vezető lépcsőháza.
7. A mészégető kemence jelzi, hogy az épület déli szárnyát és talán a templom nyugati végének kőanyagát is már korábban itt égették ki mésszé, majd értékesítették.

Miután a Simrák-féle rajzot azonos méretarányra hoztuk a már korábban készített térképszelvényvel a fő problémát az illesztési pontok megtalálása jelentette. Tudtuk, hogy ez a rajz a kolostor nyugati szárnya volt, s hogy a templomot észak-nyugati irányból L alakban foga közre a kolostor, s a templom nyugati oldala e kolostorszárnyal össze volt építve.

A kapcsolódási pont megtalálásában a Csalog József által feltárt sírmező volt segítségünkre. A sírok nagy része ugyanis a templomon kívül feküdt északi és déli irányban. Számunkra a 17-18-19-20. sír helyének meghatározása volt a döntő,⁶⁷ ugyanis ezek a kolostor nyugati szárny területére estek és egyidősek lehettek a kolostornak ezzel a részével. Mélységük és a temetés hasonlósága feltételezi, hogy a sírok közel azonos korúak. E sírok az épület szobái alatt biztosan nem lehettek. Mivel nem estek egy vonalba, a kerengő keskeny folyosóján sem feküdhettek. Egyetlen megoldás maradt, feltételezni, hogy ezeket az embereket a kerengő udvarán temették el.

Amikor ezzel a megoldással próbálkoztunk kibontakozott egy nagy gótikus épületegyüttes alaprajza. A meglévő alapfalak kiegészítésével, és a terepen tett megfigyeléseinkkel

⁶⁶ Lásd a korábban közölt levelek elemzésénél.

⁶⁷ KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 57-58.

kiegészíthető és kisserkeszthető lett az épület teljes alaprajza. Ehhez a következő azonosítási pontokat használtuk fel:

A terepen lévő és régészeti megfigyelésekből azonosítható pontok

26. A mai templomhoz felvezető szerpentin, a középkori út nyomvonalán
27. Szent Vér templom (1939)
28. Plébánia (1977-78)
29. Kántorház (1938)
30. a 15-1311/1 számú geodéziai magassági pont
31. feketére füstölődött fal négy méteres szakasza (1977)
32. falmaradvány vízvezetéskor 60 cm mélyen (1980)
33. fal kiszedett nyoma metszetben 140 cm mély (1974, 2005)
34. 18. századi mészégető kemence és mészkőoszlop (1899)
35. 1898-ban felfedezett kőfal teljes hosszában
36. lépcsőház kő alapja, kőpárkányzat (1899)
37. két lefele menő kőlépcső (2 méter mélyen) előtte téglaburkolat (1899)
38. téglaburkolat a kerengőben (1899)
39. lépcsőzetes kőpárkányzat, kőalap (1899)
40. a kolostor főbejárata, mészkő oszlop és csúcsív elemek (1899)
41. kiszélesedő kőalap (1899)
42. kőfal felfedezett darabja (1899)
43. 18. századi mészégető kemence (1937)
44. A kolostor megmaradt északi fala (1899, 1937, 2005)
45. gótikus szentély (1937)
46. fal kiszedett nyoma (1937)
47. kolostorépület keleti lezáródása metszetben (2005)
48. kolostorépülettől keletre álló kb. 4 méter széles épület metszetben (2005)
49. délnyugati sarkon álló épületrész metszetben - 3 sor tégl (2005)
50. feltételezett kolostorfal
51. graffitós felületű gótikus cserépkályha (1937)
52. reneszánsz réz könyvveretek előkerülési helye (1937)
53. szénné égett gerenda és deszka darabok (1937)
54. díszítés nélküli padlótéglák (1937)
55. homokkő ablakpárkány töredéke (1937)
56. ajtószárkő (1937)
57. zöldmázás cserépkályha (1937)
58. 2 db 60x110 cm-es pillérszerű falazás (1937)
59. Krisztus kínszenvedéseinek eszközeivel díszített kőtábla megtalálási helye (1937)
60. 2 db téglából rakott párhuzamos falrészlet (1937)
61. rózsaszínűre festett bordatöredékek, ablakfél, mérműrészletek, ablakszemek, 2 db, réz könyvveret (1937)
62. 340x280x280-as szemetesgödör varjúkoponyákkal, 2 db törött üveg pohár, üvegnyak, fenékbélyeges edény, füles cserépkorsó 40cm vastag iszaptakaró alatt (1937)
63. fal kiszedett nyoma (1937)
64. déli löszterasz széle
65. az északi part leszakadt részeinek valószínűsíthető középkori széle

A terepen tett megfigyeléseink tovább pontosították a kisserkesztett alaprajzot. Főleg az északi partfal utóbbi években bekövetkezett omlása miatt metszetben is kirajzolódott az

északi kolostorszárny keleti fele és keleti lezáródása. Ugyancsak megfigyeltük, hogy a kolostor nyugati sarkától tovább folytatódott egy fal nyugati irányban, majd délnek fordult. Ez vagy kerítő fala volt a kolostornak, vagy itt is épületek álltak. Ugyancsak metszetben figyeltük meg az épületegyüttestől délre talán egy kiszedett fal nyomát. Az így összeállított vázlatból kibontakozott a középkori Magyarország talán egyik legismertebb zarándokhelyének az alaprajza.

Alaprajz rekonstrukció az azonosítási pontok feltüntetésével 6. sz. ábra

A végeredmény meglepő volt. A bátai Klostromhegyen álló épületegyüttes ugyanis nem egy tipikus bencés kolostor alaprajzát mutatja.

Temploma egyhajós, poligonális szentélyű, nagyon hosszú teremtemplom volt. A szentély és a templom hajója azonos szélességű lehetett. Ezt állapította meg Csalog József 1937-ben végzett ásatása⁶⁸ és ezt támasztja alá a Simrák tanító által kikaróztott templomalaprajz is.⁶⁹ Ő minden bizonnyal még láthatta a templom romokban lévő alapfalait. A templom pilléreit Csalog József mérte fel, mi pedig a déli pillérsor alapján feltételezzük, hogy az egész templomon a pillérek azonos távolságban helyezkedtek el. A pillérek távolsága arra utal, hogy legutoljára későgótikus hálóboltozata lehetett.⁷⁰

A templom méretei a következők:

Templom belszélesség: 9,2 m

Templom hosszúság: 54 m

Pillértávolság: 3 m

Falszélesség: 110 cm

A templom érdekes módon nem volt a kolostorral összeépítve. Északi és déli oldala is szabadon állott. A kolostor kerengőfolyosójáról lehetett megközelíteni a nyugati főkapuját és minden bizonnyal az északkeleti oldalán állhatott a torony,⁷¹ s ezen a ponton is összeköttetésben volt a kolostorral. Erre utal az a tény, hogy ezen a helyen nem találtak az 1937. évi ásatás alkalmával támpillért.⁷² Déli főbejárata, a népbejáró a templom középtáján lehetett. E bejárat előtt volt talán az előcsarnokban a 6. számú falazott sír, amelyben három előkelő embert temettek el. A templom így a nyugati oldalt kivéve teljesen körbejárható volt északi és déli oldalán is temető volt, amely egy zarándoktemplomnál teljesen természetes.

A bátai apátság temploma a magyar koldulórendi építészettel mutat párhuzamot.⁷³ A bátaival majdnem teljesen megegyező méretű a pozsonyi klarisszák temploma. Hasonló alaprajzú csak kisebb méretű Újlakon Kapisztrán Szent János kegyhelye, hosszúságra pedig a Szeged-Alsóváros ferences templomával mutat hasonlóságot.⁷⁴

A kolostor is nagyon érdekes alaprajzi elrendezésű, amelynek oka a terepviszonyokban keresendő. A kelet-nyugati irányú keskeny teraszon csak így lehetett gazdaságosan kihasználni a helyet. A terasznak a mély völgy fölött emelkedő peremén állott a kolostor északi szárnya. Ez felméréseink alapján 87 méter hosszú lehetett. Egy sor északnak néző cellasorból és az előttük déli oldalon végigfutó folyosóból állott, s minden bizonnyal emeletes

⁶⁸ KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 54.

⁶⁹ 1899. november 10 és 11-én készített rajzok. TML. KAMMERER 13. d.

⁷⁰ KKÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 62.

⁷¹ 1529-ben történik említés róla. TML KAMMERER 13.d.

⁷² KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 54.

⁷³ Erre már Dercsényi Dezső is rámutatott. U.o. 62.

⁷⁴ Lásd később a 79, 81-82. jegyzeteknél.

volt. A nyugati szárny 45 méter széles volt, s itt volt a kolostor főbejárata, amelyet 1899-ben Simrák László talált meg. Az ő felmérése alapján 4 méter széles volt. A főkapun keresztül egy előcsarnokba jutunk, majd onnan a kerengőbe. A kerengő északi irányban az északi szárny folyosójára vezetett rá, míg a déli irányban haladva elkanyarodhattunk keletre a templom főbejáratához, illetve déli irányban továbbhaladva az emeletre vezető lépcsőházig. Ennek lépcsőit in situ még látta Simrák László 1899-ben.

E lépcsőház alatt a folyosó minden bizonnyal tovább folytatódott déli irányban. Ha a folyosó vonalát a kerengőből meghosszabbítjuk, akkor az a déli szárny középvonalára esik. Sajnos ezt a részt Simrák nem kutatta meg részletesebben 1899-ben, mert itt a falakat már kiszedett állapotban találta meg. Ezek a falak áldozatul estek az itt kialakított mészegető kemencének és anyagukat már korábban kiégették. E feltételezés viszont azt mutatja, hogy itt egy középfolyosós megoldású déli szárny lehetett, amely viszont egyértelműen az obszerváns ferences építészet sajátossága.⁷⁵

Az alaprajzból megállapítható, hogy az egész épület egy hosszú folyosórendszerre épült rá, s két belső udvart zár közre, a templom és a kolostor közti teret és a kerengőudvart, amely a terepviszonyokhoz igazodva elég kicsi volt 10x12 méter. Mindkét belső udvart temető céljára is használták. Oldalbejáratok vezettek az épületbe délről és keletről.

Mi magyarázza ezt az érdekes alaprajzi megoldást? Úgy gondoljuk két tényező. Az egyik a terep adta lehetőségek. Ez magyarázza az épületegyüttes elhelyezkedését. A kerengő ezért kerül a nyugati kapuzat elé. Ezért ilyen hosszú az északi szárny. A másik tényező a kolostor funkciója. Báta híres zarándokhely volt. A kolostor minden bizonnyal nemcsak a szerzetesek igényeit szolgálta, hanem az itt megforduló zarándokokét is. Így az épületnek nagy tömegek befogadására és elszállásolására is alkalmasnak kellett lennie. Az épületegyüttes átjárható volt, hosszú folyosók kötötték össze az épület különböző részeit.

A 16. század közepén a török által lerombolt bátai monostor és templom kiserkesztett alaprajza alapján nem a magyar bencés monostorokkal mutat alaprajzi hasonlóságot, hanem inkább a magyar koldulórendi építészettel. Marosi Ernő a koldulórendi építészet magyarországi sajátosságait vizsgálva felhívta a figyelmet arra, hogy ezek elsősorban az épületek elrendezésében, tagolásuk mértékében keresendők. Templomaik teremtemplomok, amelyek szentélye a nyolcszög öt oldalával záródik és támpillérekkel megtámasztott.⁷⁶ Tornyaik a szentély közelében található, nagyméretű harangtornyok, amelyek boltozott alsó szintje átjárót alkot a kolostor és a templom között. Sajátos típusa ezeknek a templomoknak a befelé vont diadalív nélküli töretlen belső terű templom, ahol a szentélyre és hajóra tagolást mellőző térkialakítást alkalmaztak.⁷⁷ A Simrák László által a templom alapfalainak kikarózásával keletkezett templomalaprajz és a Csalog-féle ásatás alaprajza ezt a templomalaprajzot erősíti.⁷⁸ A ferences építészetben ilyen templommal találkozunk Pozsonyban. A pozsonyi klarissza templom a 14. században épült, szélességi méretei megegyeznek a bátai temploméval, csak rövidebb, hosszúsága 48 méter.⁷⁹ Ugyancsak hasonló szélességi méreteiben a nagyszőlősi ferences templom is, ezt azonban nyugati toronnyal építették.⁸⁰ Az újlaki ferences kolostor temploma is hasonló alaprajzi megoldású, csak kisebb,

⁷⁵ Koldulórendi építészet 1994. 53, 260.

⁷⁶ U.o. 46.

⁷⁷ U.o.52.

⁷⁸ Simrák 1899. november 10-én készített rajza, KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 50. Ásatási vázlatrajz.

⁷⁹ Magyarországi művészet 1987. 310., Koldulórendi építészet 1994. 52.

⁸⁰ U.o. 660.

mint a bátai monostortemplom.. A középkorban ez is kegytemplom volt, Kapisztrán Szent János kultuszhelye.⁸¹

A pozsonyi klarissza templom (1:400) és Újlak obszerváns ferences temploma 7. sz. ábra

A bátai kegytemplomhoz hasonló hosszúságú templom volt a margitszigeti domonkos apácakolostor temploma, a Szeged-alsóvárosi ferences templom,⁸² vagy a pécsi ferences templom,⁸³ ezek azonban kiszélesedő hajóval és nagyon hosszú szentéllyel készültek.

A bátai templomnál a torony a szentély északi oldalán helyezkedhetett el és összeköthette a templomot a kolostorral. Ilyen toronyelhelyezéssel gyakran találkozunk a magyar ferences építészetben (Szeged-Alsóváros, Nagyvárad).⁸⁴

A kolostor sem szabályos alakú, mint erről már szoltunk és ennek oka elsősorban a terep adta lehetőségekben keresendő. Érdekes, hogy ez is a ferences építészet sajátosságait mutatja. Ugyanis a közös dormitórium helyett cellasort találunk, a déli szárny középfolyosós megoldása pedig egyértelműen az obszerváns ferences építészet sajátossága.⁸⁵ A bátaihoz hasonló hosszú folyórendszerre épülő cellasorral találkozunk a horvátországi pazini ferences kolostornál,⁸⁶ de a pécsi kolostornak is volt egy észak-déli irányú nagyon hosszú, 85 méteres szárnya. Egyébként a pécsi ferences épületegyüttes méreteiben is hasonlóságot mutat a bátaival.⁸⁷

	Báta	Pécs
Templom hossza:	54	52
Kolostor kiterjedése:	45x87	43x85
Kerengő szélesség:	2,3	2,5

A bátai monostortemplomhoz hasonló alaprajzú ferences templomok 8. sz. ábra

A bátai bencés monostor épületegyüttese az alaprajz és az 1937-es ásatás kőanyagának vizsgálata alapján a 15. században épülhetett. Hol állhatott akkor a Szent László király által alapított apátság?⁸⁸ A helyszínen feltárt Árpád-kori sírok, az 1937-es ásatás során talált két párhuzamos korábbi fal és két pillér arra enged következtetni, hogy a korábbi monostor is ezen a helyen állott. Ha a két párhuzamos fal távolságát mellékhajó távolságnak tekintjük és a fal és a megtalált pillérek között főhajónak, akkor pontosan annyi hely marad a pillérek és a kolostor folyosófala között, hogy a másik mellékhajó szélességét adja ki. Ezekből az adatokból az is következtethető, hogy egy közepes nagyságú, háromhajós bazilika állhatott itt, amely északi és a nyugati oldalával csatlakozott a kolostorhoz. Ez a bazilika nyilván nem volt alkalmas nagy tömegek befogadására, a Szent Vér ereklye nyilvános tiszteletére, ezért elbontották és egy teljesen új, a koldulórendi építészeti szabályoknak megfelelő templomot építettek. Ekkor hosszabbíthatták meg az északi kolostorszárnyat keleti irányban és épült a nyugati szárny déli részén a középfolyosós épületrész.

Bátai apátság középkori átépítés előtti feltételezett állapot 9. sz. ábra

⁸¹ A középkor Dél-Alföld... 2000. 486. Koldulórendi építészet 1994. 52.

⁸² U.o. 162.

⁸³ Koldulórendi építészet 1994. 240.

⁸⁴ U.o. 48.

⁸⁵ U.o. 53.

⁸⁶ U.o. 79.

⁸⁷ U.o. 240.

⁸⁸ A kérdést már Csalog József is felvetette. KÖNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSÉNYI 64-65.

Természetesen az itt leírtakat akkor lehet teljes bizonyossággal állítani, ha egy ásatás ezek eredményeit megerősíti majd.

Irodalom

A középkori Dél-Alföld 2000	<i>A középkori Dél-Alföld és Szer.</i> Dél-Alföldi Évszázadok. 13. Szerk: Kollár Tibor. Szeged, 2000.
Báta évszázadai 1993	<i>Báta évszázadai. Emlékkönxv a bátai apátság alapításának 900 éves évfordulójára.</i> Szerk.: V. Kápolnás Mária. Báta, 1993.
BRÜSZTLE	J. BRÜSZTLE, Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. I-IV. Quinque-Ecclesiensis. 1874-1880.
FUXHOFFER-CZINÁR	D.FUXHOFFER-M.CZINÁR, Monasteriologiae regni Hungariae. I-II. Vindononae et Strigonii, 1869.
HERMANN EGYED	E. HERMANN, <i>Bátaszék lelkipásztorai.</i> A bátaszéki II. Géza Gimnázium Tudományos Diákkörének kiadványai. II. Szerk: Sümegi József. Bátaszék, 1998.
TML KAMMERER	Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára Szekszárd. KAMMERER Ernő cédula katalógusa. Vegyes iratok. 13. doboz.
Koldulórendi építészet 1994	<i>Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.</i> (Tanulmányok) Szerk: Haris Andrea. Budapest, 1994.
KÓNYI-HOLUB-CSALOG-DERCSENYI 1940	M. KÓNYI-J. HOLUB-J.CSALOG-D.DERCSENYI, <i>A bátai apátság és Krisztus-vére ereklyéje.</i> Szekszárd 1940.
Magyarországi művészet 1987	<i>Magyarországi művészet 1300-1470 körül.</i> I-II. Szerk: Marosi Ernő. Bp. 1987.
ÓDOR 2001	J.G.ÓDOR, Báta-Régitemetővölgy. In: Régészeti kutatások Magyarországon. Budapest 2001. 128.
PPL	Pécsi Püspöki Levéltár
SÜMEGI 1999	J. SÜMEGI, Középkori köemlékek Bátáról. Adatok a bátai Szent Vér kultusz eredetéhez. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. Szerk: Gaál Attila. Szekszárd, 1999.
SÜMEGI 2003	J. SÜMEGI, A népi vallásosság gyökerei és sajátos megnyilvánulási formái a bátai katolikusoknál. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. XXV. Szerk: Gaál Attila. Szekszárd, 2003.
SÜMEGI 2005	J. SÜMEGI, <i>Adatok a középkori bátai búcsújáróhely topográfiájához.</i> A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve. XXVII. Szerk.: Gaál Attila. Szekszárd, 2005.
SÜMEGI-V. KÁPOLNÁS 2005	J. SÜMEGI-M. V.KÁPOLNÁS, <i>A középkori bátai apátság és a Szent Vér templom története.</i> Multunk cserepei. I. Báta, 2005.

Zichy	<i>A Zichy és vásonkeői Zichy-család idősebb ágának okmánytára.</i> Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál. I-XII. Budapest 1871-1931.

Resume

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy levéltári források és a bátai Klostrom hegyen tett megfigyeléseink segítségével megpróbáljuk rekonstruálni az egykori híres kegyhely, a bátai monostor alaprajzát. Sajnos az évszázadok alatt az itt álló hatalmas épületegyüttes teljesen elpusztult. Anyagából épült a bátai barokk plébániatemplom és a régi városháza, a 19. században pedig a település nyugati felének házai és pincéi.

Amikor 1865-ben Rómer Flóris Bátán járt, az egykori épületnek már csak kisebb falcsontjai álltak ki a földből. Ezekről és a terepről egy vázlatos rajzot készített. 1899-ben Simrák László bátai tanító „ásatást” végzett a Klostrom hegyen. A földben még meglévő falakat kereste, mert az így nyert építőanyagot kibányásztatta és értékesítette. Az addig még meglévő alapok ekkor szinte majdnem teljesen megsemmisültek. Szerencsénk, hogy rajzokat készített a megtalált falakról és azokat elküldte Wosinsky Mór szekszárdi apát-plébánosnak, így kerültek be ezek a rajzok Kammerer Ernő hagyatékába. A rajzok segítségével sok fontos részletet ismertünk meg, főleg a monostor nyugati szárnyára vonatkozóan.

1937-ben a Szent Vér templom építésének megkezdése előtt Csalog József végzett ásatást a helyszínen. Ő a monostorépület északi szárnyát és a templom keleti felét tárta fel és publikálta is az általa végzett ásatás eredményeit, de a korábbi kutatás anyagát nem ismerte.

Ezek ismeretében kíséreltük meg a terepen tett több évtizedes megfigyeléseink eredményeit is felhasználva a monostor alaprajzának rekonstruálását.

A végeredmény meglepő volt. A bátai Klostrom hegyen álló épületegyüttes ugyanis nem egy tipikus bencés kolostor alaprajzát mutatja.

Temploma egyhajós, poligonális szentélyű, nagyon hosszú teremtemplom volt. A szentély és a templom hajója azonos szélességű lehetett. A pillérek azonos távolságban helyezkedtek el, s ez arra utal, hogy legutoljára késő gótikus hálóboltozata lehetett.

A templom érdekes módon nem volt a kolostorral összeépítve. Északi és déli oldala is szabadon állott. A kolostor kerengőfolyosójáról lehetett megközelíteni a templom nyugati főkapuját és minden bizonnyal az északkeleti oldalán állhatott a torony, s ezen a ponton is összeköttetésben volt a kolostorral. A templom így a nyugati oldalt kivéve teljesen körbejárható volt északi és déli oldalán is temető volt, amely egy zárandoktemplomnál teljesen természetes.

A kolostor is nagyon érdekes alaprajzi elrendezésű, amelynek oka a terepviszonyokban keresendő. A kelet-nyugati irányú keskeny teraszon csak így lehetett gazdaságosan kihasználni a helyet. A terasznak a mély völgy fölött emelkedő peremén állott a kolostor északi szárnya, hozzákapcsolódva L alakban a nyugati szárny. Itt volt a kolostor főbejárata, amelyet 1899-ben Simrák László talált meg.

Az alaprajzból megállapítható, hogy az egész épület egy hosszú folyosórendszerre épült rá, s két belső udvart zár közre, a templom és a kolostor közti teret és a kerengőudvart, amely a terepviszonyokhoz igazodva elég kicsi volt 10x12 méter. Mindkét belső udvart temető céljára is használták.

A 16. század közepén a török által lerombolt bátai monostor és templom kiserkesztett alaprajza alapján nem a magyar bencés monostorokkal mutat alaprajzi hasonlóságot, hanem inkább a magyar koldulórendi építéssel. Ezek a sajátosságok az épületek elrendezésében, tagolásuk mértékében keresendők. Templomaik teremtemplomok, amelyek szentélye a

nyolcszög öt oldalával záródik és támpillérekkel megtámasztott. Tornyaik a szentély közelében található, nagyméretű harangtornyok, amelyek boltozott alsó szintje átjárót alkot a kolostor és a templom között. Sajátos típusa ezeknek a templomoknak a befelé vont diadalív nélküli töretlen belső terű templom, ahol a szentélyre és hajóra tagolást mellőző térkialakítást alkalmaztak. A bátai monostor és templom esetében mindezek a sajátosságok megfigyelhetők. A bátaihoz hasonló alaprajzú a pozsonyi klarissza templom, az újlaki ferences kolostor temploma, amely a középkorban szintén kegytemplom volt, Kapisztrán Szent János kultuszhelye.

A bátaihoz kolostorhoz hasonló hosszú folyórendszerre épülő cellasorral találkozunk a pécsi ferences kolostor esetében is. A pécsi épületegyüttes egyébként méreteiben is hasonlóságot mutat a bátaival.

Természetesen az itt leírtakat akkor lehet teljes bizonyossággal állítani, ha egy ásatás ezek eredményeit megerősíti majd.

Felirat az ábrákhoz:

Rómer Flóris vázlatos rajza a bátai monostor helyéről (1865)

1. sz. ábra

Simrák László által készített részletrajzok (1899) 2.sz. ábra

Simrák László által készített összegző rajz (1899) 3. sz. ábra

Dr. Csalog József 1937-es ásatási rajza 4. sz. ábra

Csalog József ásatási rajza a mai objektumokhoz viszonyítva

5. sz. ábra

Alaprajz rekonstrukció az azonosítási pontok feltüntetésével

6. sz. ábra

A pozsonyi klarissza templom (1:400) és Újlak obszerváns ferences temploma 7. sz. ábra

A bátai monostor és a pécsi obszerváns ferences kolostor alaprajza

8. sz. ábra

Bátai apátság középkori átépítés előtti feltételezett állapot

9. sz. ábra